

Scenariusz wystawy:
Grzegorz Nawrot

Projekt graficzny:
Milena Romanowska

Skład:
Urszula Sroczyńska

Konsultacja historyczna:
Dr Tomasz Toborek

Materiały archiwalne, zdjęcia ze zbiorów:

Archiwum Państwowego Wydawnictwa Łódzkiego, Archiwum Narodowego College Park w Stanach Zjednoczonych, Archiwum Państwowego w Łodzi, Archiwum Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Jezuitów w Warszawie, Biblioteki Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Warszawie, Bundesarchiv, Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Łodzi, Komisji Historii Kobiet w Walce o Niepodległość, Muzeum Harcerstwa Chorągwi Łódzkiej ZHP, Muzeum Powstania Warszawskiego, Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi, Narodowego Archiwum Cyfrowego, Polskiej Agencji Prasowej, Żydowskiego Instytutu Historycznego,

oraz
Ewy Dudek, Marii i Henryka Gołębiowskich, Krzysztofa Jakubca, Marka Maroszka, Małgorzaty Miecznikowskiej-Pisarskiej, Julitty Marii Nazdrowicz-Woodley, Elżbiety Swieżawskiej, Jolanty Świerczewskiej, Marii Turowskiej

Autorzy fotografii:
Stefan Bałuk, Andrzej Bargielowski, Jerzy Chojnacki, Wiesław Chrzanowski, Juliusz Bogdan Deczkowski, Marian Grabski, Eugeniusz Haneman, Joachim Joachimczyk, Eugeniusz Lokajski, Waclaw Loth, Adam Mottl, Grzegorz Nawrot, Edward Tomiak, Henryk Świercz. Dołożono wszelkich starań aby ustalić autorów fotografii.

Dworzec Łódź Fabryczna przed rozdzieleniem Warszawy i Łodzi granicą, co nastąpiło 4 listopada 1939 r.
Fot. NN/ Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi

Oficerowie Wehrmachtu przy pomniku Syreny na Wybrzeżu Kościuszkowskim w Warszawie. W tle widoczny most kolejowy a za nim most Poniatowskiego.
Fot. NN/ Muzeum Powstania Warszawskiego

Z ŁODZI DO WARSZAWY

Wystawa poświęcona jest łodzianom, którzy walczyli i ginęli w Powstaniu Warszawskim, oraz tym powstańcom, którzy po wojnie osiedli w Łodzi i wnieśli wkład w życie społeczne i umysłowe miasta.

Migracja ludności z Łodzi do Warszawy trwa już od ponad stu lat. Łodzianie wyjeżdżali do stolicy po edukację i w poszukiwaniu lepszego życia. II wojna światowa nasiliła proces migracji między obu miastami. W latach 1939–1946 przeniosło się w jedną lub drugą stronę kilkadziesiąt tysięcy osób.

Przed agresją Niemiec na Polskę Łódź liczyła 672 tys. mieszkańców (w tym 370 tys. Polaków, 233 tys. Żydów i 67 tys. Niemców); w Warszawie mieszkało wówczas 1 289 tys. osób. Były to dwa największe miasta II Rzeczypospolitej. Ich strukturę demograficzną zniszczyła II wojna światowa. 4 listopada 1939 r. niemieckie władze okupacyjne rozdzieliły miasta granicą. Łódź znalazła się na terytorium utworzonego przez Niemców Kraju Warty (Warthegau) wcielonego do III Rzeszy. Warszawie wyznaczono rolę prowincjonalnego miasta w Generalnym Gubernatorstwie (GG). W planach Hitlera GG miało być rezerwatem dla Polaków i rezerwuarem taniej siły roboczej. Pomimo to Warszawa odegrała główną rolę w walce z okupantem. Tu działały władze Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Krajowej, tu również znajdowało się centrum tajnego nauczania w konspiracyjnych szkołach wyższych.

W innej sytuacji znalazła się Łódź, z której nazistowski namiestnik Kraju Warty Arthur Greiser zamierzał uczynić wzorcowe niemieckie miasto. Od 1939 r. okupant realizował politykę eksterminacji łódzkiej inteligencji i łódzkich Żydów. Wywołało to falę ucieczek z miasta m. in. do Warszawy. W latach 1939–1940 w ramach akcji germanizacji Łodzi wysiedlono do GG ponad 40 tys. Polaków i Żydów, a 162 tys. Żydów zamknięto w getcie. Część wysiedlonych trafiła również do Warszawy. Można przyjąć, że w momencie wybuchu Powstania Warszawskiego 1 sierpnia 1944 r. w okupowanej stolicy mieszkało przynajmniej kilka tysięcy łodzian. Równoległe z wysiedleniami realizowano w Łodzi akcję osiedleńczą Niemców – w piątym roku okupacji było ich tu 140 tys.

Fotografia lotnicza Warszawy z lat okupacji niemieckiej przed wybuchem powstania.

Fot. NN/ Narodowe Archiwum Cyfrowe

Dowództwo Powstania Warszawskiego — gen. Tadeusz Pełczyński „Grzegorz”, gen. Tadeusz Komorowski „Bór”, gen. Antoni Chruściel „Monter”. Pomiędzy nimi minister Adam Pragier. Zdjęcie wykonane po wyjściu generałów z obozu jenieckiego — Londyn, 19 maja 1945 r.

Fot. NN/ Narodowe Archiwum Cyfrowe

A WIĘC POWSTANIE!

Porażki Wehrmachtu na froncie wschodnim w 1943 r. postawiły Rząd Polski w Londynie oraz dowództwo Armii Krajowej przed perspektywą wkroczenia na ziemie polskie sowieckich wojsk. Jesienią 1943 r. Komendant Główny AK gen. Tadeusz Komorowski „Bór” podjął decyzję o realizacji akcji „Burza”. Jej celem była walka z wycofującymi się Niemcami, we współpracy taktycznej z Armią Czerwoną, oraz ujawnianie się struktur cywilnych Polskiego Państwa Podziemnego na wyzwolanych terenach. W ten sposób chciano podkreślić rolę Armii Krajowej w walce z okupantem i prawa polskiej administracji do sprawowania swoich funkcji.

W styczniu 1944 r. wojska sowieckie przekroczyły wschodnią granicę II Rzeczypospolitej na Wołyniu. Było to sygnałem do rozpoczęcia „Burzy”, która trwała w poszczególnych okręgach AK do końca 1944 r. W walkach z Niemcami wzięło udział około sto tysięcy żołnierzy konspiracji, przyczyniając się m.in. do wyzwolenia Wilna i Lwowa. Dowódcy sowiecy przejściowo współpracowali z AK, ale po osiągnięciu doraźnych celów polskie jednostki były rozbrajane a żołnierze przymusowo wcielani do I Armii Wojska Polskiego lub deportowani w głąb Związku Sowieckiego.

Choć skuteczna militarnie, „Burza” nie przyniosła spodziewanych korzyści politycznych. Ostatnim atutem w walce z sowietyzacją Polski w opinii części polityków i wojskowych miał być wybuch powstania w Warszawie. Rząd na Uchodźctwie ostateczną decyzję o jego wybuchu pozostawił w gestii władz w kraju, nalegając jednak na minimalizację strat ludności i tkanki miejskiej.

Tymczasem propaganda komunistyczna wzywała do powstania przeciw Niemcom pod przywództwem Armii Ludowej. Również sami warszawiacy parli do rozprawy z okupantem. Decyzję o wybuchu powstania podjęto 21 lipca 1944 r. podczas narady Komendy Głównej Armii Krajowej. Dowódcą został mianowany płk Antoni Chruściel „Monter”, szefem sztabu gen. Tadeusz Pełczyński „Grzegorz”. Rozpoczęcie działań zbrojnych przeciwko Niemcom uzależniono od postępów Armii Czerwonej na froncie. Plan operacyjny zakładał, że walka potrwa kilka dni, do momentu wkroczenia do miasta wojsk sowieckich I Frontu Białoruskiego, zbliżających się do Warszawy. Stało się inaczej.

Powstańcy na barykadzie na ul. Zielnej ostrzeliwiają gmach PAST-y — 20 sierpnia 1944

Fot. Eugeniusz Lokajski/ Muzeum Powstania Warszawskiego

WALKA

Powstanie Warszawskie wybuchło 1 sierpnia 1944 r. o godzinie 17.00. Dowództwo planowało zdobycie broni na Niemcach oraz opanowanie miasta i przepraw na Wiśle. Większość celów nie została zrealizowanych, m.in. z powodu słabego uzbrojenia. W dniach 1–4 sierpnia powstańcy zajęli Śródmieście z częścią Woli, Starym Miastem i Powiślem, Dolny Mokotów oraz Żoliborz a także skrawki Ochoty. W rękach niemieckich pozostały jednak mosty na Wiśle, dworce kolejowe, magazyny broni, siedziby władz, gestapo i garnizonu warszawskiego. W całym okresie walk ok. 50 tys. słabo uzbrojonych powstańców (głównie z AK) miało przeciw sobie ok. 40 tys. żołnierzy niemieckich dysponujących czołgami samolotami i ciężką artylerią. 5 sierpnia okupant rozpoczął kontratak na Woli i Ochocie zmierzający do odblokowania arterii komunikacyjnych prowadzących do prawobrzeżnej Warszawy. Już w pierwszej połowie sierpnia walczące na Woli oddziały Kedywu poniosły duże straty i zostały zmuszone do wycofania się. Padły również nieliczne punkty oporu na Ochocie. Niemcy przejmując kontrolę nad ul. Wolską i Elektoralną do mostu Kierbedzia odcięli Stare Miasto od Śródmieścia. Tereny bronione przez powstańców zostały otoczone. Często jedyną drogą łączności były kanały kanalizacyjne. Kolejnym celem Niemców było opanowanie Starówki, której broniło 7,5 tys. żołnierzy podziemia. Walczono o każdą ulicę i każdy dom. 2 września dzielnica przeszła w ręce niemieckie. 4,5 tys. powstańców wycofało się kanałami do Śródmieścia. Zaczęło to ostatnią fazę walk nazywaną „obroną dla przetrwania”.

Powstanie nie uzyskało odpowiedniej pomocy wojskowej ze strony aliantów. Zrzuty broni i żywności z powietrza były spóźnione i niewystarczające. Stalin bojkotował powstanie propagandowo, politycznie i militarnie. 14 września wojska I Frontu Białoruskiego zajęły Pragę i zatrzymały się na linii Wisły. Postępująco z nimi oddziały I Armii Wojska Polskiego podjęły próbę przeprawy przez rzekę na Czerniakowie, Żoliborzu i Powiślu. Desant jednak nie powiódł się ponieważ Armia Czerwona nie dała mu wsparcia artyleryjskiego. W ostatnim tygodniu września Niemcy dokonali zmasowanych ataków na Mokotów i Żoliborz. Pierwsza z tych dzielnic padła 27 września, trzy dni później druga. Teren kontrolowany przez powstańców skurczył się do Śródmieścia. Brakowało amunicji, wody i żywności. Dalsza walka straciła sens.

W tej sytuacji do rangi symbolu urosły nieliczne sukcesy militarne powstańców np. odbicie z rąk Niemców „PAST-y” (przedwojennego budynku Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej), budynku tzw. małej PAST-y (dawnego Urzędu Telefonów Miejskowych) oraz skuteczna obrona Śródmieścia, którą dowodził łodzianin płk Edward Pfeiffer ps. Radwan.

Cywilne ofiary niemieckich zbrodni wojennych popełnionych przez oddziały Reinefartha i Dirlewangera na Woli.

Fot. NN/ Narodowe Archiwum Cyfrowe

Na fotografii zwęglone szczątki ludzkie na łóżkach w szpitalu powstańców u zbiegu ul. Miodowej i Długiej na Starym Mieście.

Fot. Eugeniusz Haneman/ Muzeum Powstania Warszawskiego

ZBRODNI NIEMIECKIE

Na wieść o wybuchu powstania Adolf Hitler wydał rozkaz zniszczenia miasta i wymordowania jego ludności bez względu na wiek i płeć. Zadanie to powierzono m. in. wojskom garnizonu warszawskiego, grupie policyjnej z Kraju Warty, rosyjskim kolaborantom z Brygady Szturmowej RONA oraz Brygadzie SS „Dirlewanger” — złożonej z kryminalistów. Początkowo walkę z powstaniem kierował komendant wojskowy Warszawy generał Reiner Stahel, a od 5 sierpnia dowodzenie objął SS Obergruppenführer Erich von dem Bach-Zelewski, odpowiedzialny ze zwalczanie partyzantki i zbrodnie na ludności cywilnej na terenach Związku Sowieckiego i w Polsce.

Największych masowych zbrodni Niemcy dokonali na Woli między 1 a 11 sierpnia 1944 r. Oddziały Reinefartha i Dirlewangera zamordowały wówczas 40–65 tys. osób. Ludność zamieszkała wzdłuż ul. Wolskiej — mężczyźni, kobiety, dzieci — była obrzucana granatami w piwnicach, palona w budynkach, wywlekana z domów i mordowana na ulicach, gwałcono kobiety i grabiono ofiary. Miejskami kaźni były m.in. fabryki „Ursus”, Pfeiffera i Franaszka. 2 sierpnia rozstrzelano 600 więźniów więzienia mokotowskiego. Za masowe zbrodnie na mieszkańcach Ochoty w Instytucie Radowym, na tzw. Zieleniaku i w Kolonii Staszica odpowiadał oddział RONA. Dowódca wojsk niemieckich von dem Bach-Zelewski dwukrotnie 5 i 12 sierpnia rozkazał zlagodzić eksterminację, ponieważ zajęte mordowaniem i grabieżą jednostki osłabiały swoją zdolność operacyjną. Zamykało to także drogę do wymuszenia na powstańcach szybkiej kapitulacji.

Pomimo tego eksterminacja ludności i jeńców trwała nadal. Do masowych egzekucji doszło na Sadybie, Powiślu, Czerniakowie, Marymoncie i Mokotowie. Niemcy nie oszczędzali szpitali, kościołów, sierocińców, mordowali chorych, rannych i personel medyczny. Po zajęciu Starego Miasta 2 września 1944 r. zabili ponad tysiąc ciężko rannych powstańców i opiekujący się nimi personel medyczny. Zamordowano również wielu Żydów, którzy wcześniej ukrywali się w mieście. Na skutek bombardowań i zbrodni wojennych zginęło w Warszawie 150–200 tys. cywilów. Po upadku powstania Warszawa została ograbiona. Z miasta wywieziono 45 tys. wagonów i kilka tysięcy samochodów pozostawionego przez warszawiaków mienia.

Przybycie dowództwa Armii Krajowej i władz cywilnych na plac przed Politechniką na rokowania kapitulacyjne ze stroną niemiecką. W pierwszym rzędzie od lewej: Delegat Rządu na Kraj Jan Stanisław Jankowski „Soból”, Komendant Główny Armii Krajowej gen. Tadeusz Komorowski „Bór”, szef Oddziału II Komendy Głównej Armii Krajowej płk. dypl. Kazimierz Iranek-Osmecki „Makary”.

Fot. NN/ Narodowe Archiwum Cyfrowe

Zdjęcie lotnicze zniszczonej Warszawy, 1945 r.

Fot. NN/ Narodowe Archiwum Cyfrowe

BILANS POWSTANIA

W nocy z 2 na 3 października 1944 r. po 63 dniach walk podpisano w Ożarowie kapitulację powstania. Miasto było zrujnowane, a ludność zdziesiątkowana. Poległo i zaginęło około 16 tys. żołnierzy polskiego podziemia, ponad 4 tys. żołnierzy I Armii Wojska Polskiego gen. Berlinga (podczas walk na Pradze i próby sforsowania Wisły). Rannych zostało 20 tys. powstańców. Do niewoli niemieckiej trafiło 15 tys. żołnierzy (w tym 2 tys. kobiet) oraz dowództwo powstania. Straty niemieckie to ok. 2 tys. zabitych i zaginionych. Cała ocalała ludność w liczbie ok. 550 tys. osób została wysiedlona z miasta. Lewobrzeżną część Warszawy zniszczono w 84 proc. w wyniku walk i późniejszej systematycznej akcji burzenia budynków. Zniszczeniu uległ warszawski przemysł i zabytki kultury. Okupanci zrabowali z miasta wszystko co się dało wywieźć, wyrwano nawet latarnie uliczne i kable.

Powstanie Warszawskie było największą akcją zbrojną polskiego podziemia podczas II wojny światowej, stało się sprawdzianem wyszkolenia, odwagi i poświęcenia żołnierzy Polskiego Państwa Podziemnego. Zadało kłam sowieckiej propagandzie umniejszającej zaangażowanie AK w walkę z Niemcami. Ocena tego wydarzenia nie jest wszakże jednoznaczna. Z jednej strony utrwaliło się ono w świadomości społecznej jako protest przeciwko niemieckiemu i sowieckiemu totalitaryzmowi. Z drugiej strony klęska powstania oraz jego koszty spowodowały, że niektórzy wątpią w celowość jego wybuchu. Dla wielu, np. dla Jana Nowaka-Jeziorańskiego, „Kurier z Warszawy”, dyrektora Radia Wolna Europa, powstanie było doświadczeniem granicznym, determinującym późniejszą działalność polityczną. Pamięć o tragedii Warszawy powodowała, że siły opozycyjne wobec komunizmu w kraju i na emigracji porzuciły w większości myśl o obaleniu tego systemu drogą insurekcji. Powstanie wywarło też prawdopodobnie wpływ na późniejszą politykę władz ZSRS wobec Polski, skłaniając je do ostrożności w postępkach sowietyzacji.

Budynek Wydziału Chemii na Politechnice Łódzkiej. Tu pracowali m.in. późniejsi łódzcy profesorowie, powstańcy warszawscy Jan Michalski, Maria Turowska, Aleksandra Skowrońska.

Fot. NN/ Polska Agencja Prasowa

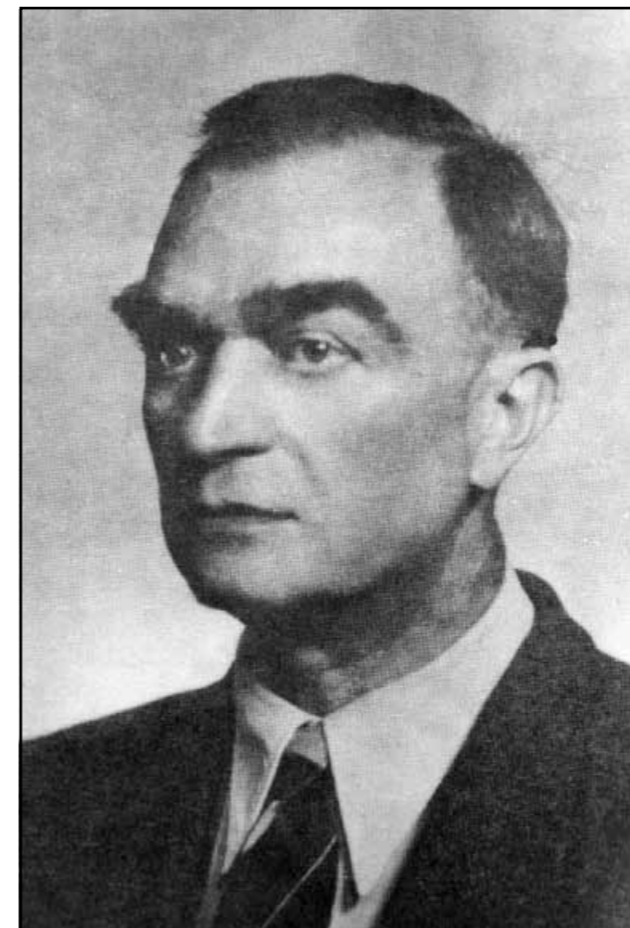

Aleksander Kamiński, powstaniec warszawski, pedagog, pisarz, był po wojnie pracownikiem Uniwersytetu Łódzkiego. Na zdjęciu pomnik w Parku Staromiejskim w Łodzi powstały z inicjatywy łódzkich harcerzy.

Fot. Grzegorz Nawrot

Z WARSZAWY DO ŁODZI

Kiedy 19 stycznia 1945 r. pododdziały Armii Czerwonej wkroczyły do Łodzi, mieszkało tu tylko ponad 300 tys. osób. Warszawa była w tym czasie całkowicie zrujnowana i bezludna. Nowe władze komunistyczne ulokowały w Łodzi niektóre instytucje państwowe m.in.: departamenty Ministerstwa Przemysłu, Skarbu, Leśnictwa, koncern prasowy „Czytelnik” i Film Polski. Populacja miasta zaczęła szybko wzrastać. Do Łodzi zaczęli napływać nowi mieszkańcy, przede wszystkim z terenów woj. łódzkiego, kieleckiego, poznańskiego, a później także ze Wschodu. Pod koniec 1945 r. mieszkało tu już 502 527 osób. W latach 1945–1946 w Łodzi osiedliło się ponad 25 tys. uchodźców ze zburzonej Warszawy. Byli to często ludzie wykształceni, którzy po tragedii powstania chcieli normalnie żyć i pracować, choć Polska Ludowa nie była ich wymarzoną ojczyzną. W latach 1945–1946 w Łodzi tworzyło się szkolnictwo wyższe. Zorganizowano wówczas m.in. Uniwersytet Łódzki, Politechnikę Łódzką, Państwową Wyższą Szkołę Muzyczną, Państwową Wyższą Szkołę Sztuk Plastycznych i Państwową Wyższą Szkołę Teatralną. Swoje podwoje dla melomanów i widzów otworzyły Filharmonia Łódzka oraz nowe teatry: Kukiełkowy, Rozmaitości, Syrena, Wojska Polskiego. Warszawiacy — na ogół byli powstańcy — którzy osiedli w Łodzi, w poważnym stopniu przyczynili się do powstania tutaj silnego ośrodka akademickiego i kulturalnego. Byli to m.in.: lekarze prof. Artur Ber i prof. Stanisław Torokan-Popowski, twórcy łódzkich szkół endokrynologii i pediatrii, prof. Tadeusz Kotarbiński, pierwszy rektor Uniwersytetu Łódzkiego, prof. Helena Radlińska, prekursorka pedagogiki społecznej w Polsce, hm. Aleksander Kamiński, historyk i pedagog, prof. Maria i Stanisław Ossowscy, socjologowie, jezuita o. Tomasz Rostworowski, duszpasterz akademicki, Leon Schiller, aktor i reżyser, Antoni Bohdziewicz, filmowiec, Jerzy Toeplitz, historyk kina, pisarka Zofia Nałkowska. Wielu z nich wyjechało później z Łodzi ale pozostały tu ślady ich działalności.

Pułkownik dyplomowany Józef Szostak ps. Filip.

Fot. NN/ Narodowe Archiwum Cyfrowe

JÓZEF SZOSTAK ps. Filip

Urodził się 26 lutego 1897 r. w Józefowie pod Warszawą w rodzinie właściciela ziemskiego Antoniego i Jadwigi z d. Berger. W 1915 r. po zdaniu matury wstąpił do Legionów, służył w 1. Pułku Ułanów. W listopadzie 1918 r. zgłosił się do wojska polskiego. W latach 1919–1920 uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej. Został odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari V klasy.

W niepodległej Polsce był związany z 1. Pułkiem Szwoleżerów i równocześnie pełnił kolejno funkcję dowódcy Szwadronu Przybocznego Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego i prezydenta Stanisława Wojciechowskiego. W 1933 r. ukończył Wyższą Szkołę Wojenną w Warszawie. Miał opinię świetnego kawalerzysty i zdolnego oficera sztabowego. Od 1936 r. pracował w Oddziale III Operacyjnym Sztabu Głównego, gdzie brał udział m. in. w opracowaniu planu operacyjnego „Zachód” — przygotowania do wojny z Niemcami. W kampanii polskiej 1939 r. dowodził 13. Pułkiem Ułanów Wileńskich, walczył z Niemcami w rejonie Piotrkowa Trybunalskiego i Tomaszowa Lubelskiego.

Po przegranej kampanii polskiej wrócił do Warszawy. W 1940 r. wstąpił do ZWZ. Od 1941 r. oficer Oddziału III Operacyjnego Komendy Głównej AK. Uczestniczył w pracach nad przygotowaniem planów operacyjnych powstania powszechnego przeciwko Niemcom, później akcji „Burza”. W 1943 r. został szefem III Oddziału i otrzymał awans na pułkownika. 27 lipca 1944 r. objął po gen. Leopoldzie Okulickim szefostwo Operacji, a także funkcję pierwszego zastępcy gen. Tadeusza Pełczyńskiego, szefa sztabu Komendy Głównej AK. W pierwszych pięciu dniach Powstania Warszawskiego sporządzał oficjalne meldunki z przebiegu walk dla gen. Tadeusza Komorowskiego „Bora”. 4–6 września pełnił obowiązki szefa sztabu Komendy Głównej AK w zastępstwie rannego gen. Tadeusza Pełczyńskiego. Został odznaczony Krzyżem Złotym Orderu Virtuti Militari IV klasy „za wybitną współpracę w dowodzeniu na szczęblu KG w okresie walk w Warszawie” i po raz szósty Krzyżem Walecznych. Po kapitulacji powstania trafił do oflagu w Woldenbergu. Po wyzwoleniu obozu wyjechał na Dolny Śląsk. W 1950 r. został aresztowany przez Urząd Bezpieczeństwa i skazany na 6 lat więzienia. Zwolniony w 1955 r., zamieszkał w Łodzi, gdzie pracował jako urzędnik. W końcu lat 70. w domu Szostaków mieściła się podziemna drukarnia Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela. Zmarł 11 lutego 1984 r.

Edward Pfeiffer w II korpusie we Włoszech — 1946 r.
Ze zbiorów Marka Maroszka

FRANCISZEK EDWARD PFEIFFER ps. Radwan

Urodził się w 21 stycznia 1895 r. w Łodzi, w rodzinie mieszczańskiej. Jego ojciec był przemysłowcem, matka Karolina z d. Franz opiekowała się dziećmi. Siedemnastoletni Edward w 1911 r. współtworzył łódzki skauting. W 1914 r. został żołnierzem I Brygady Legionów Polskich. Od 1917 r. działał w konspiracyjnej Polskiej Organizacji Wojskowej. Z jej rozkazu 10-11 listopada 1918 r. z oddziałem skautów rozbrajał żołnierzy niemieckich w Łodzi. W latach 1919-1920 wziął udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Został odznaczony czterokrotnie Krzyżem Walecznych i Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari V klasy. W niepodległej Polsce równoległe z karierą wojskowego pracował w harcerstwie. W 1936 r. otrzymał awans na stopień podpułkownika i objął stanowisko zastępcy dowódcy 54 Pułku Piechoty Strzelców Kresowych w Tarnopolu. 22 sierpnia 1939 r. ppłk Pfeiffer został dowódcą batalionu fortecznego „Mikołów”. W kampanii polskiej 1939 r. jego batalion walczył z Niemcami w najważniejszych operacjach Armii Kraków, aż do ofensywy na Tomaszów Lubelski. W październiku tr. wstąpił w Łodzi do SZP. Zagrożony dekonspiracją został odkomenderowany w listopadzie do Oddziału Organizacyjnego SZP w Warszawie. W 1940 r. wystąpił z ZWZ po fali szykan wobec piłsudczyków, utworzył wówczas Grupę Wojsk Polskich „Edward”. Po scaleniu GWP z Armią Krajową w marcu 1944 r. został mianowany komendantem Obwodu Śródmieście Warszawa-Miasto. W Powstaniu Warszawskim Pfeiffer dowodził obroną Śródmieścia oraz szturmami: na Poczcie Głównej, budynek „PAST-y”, Komendę Policji Państwowej przy Krakowskim Przedmieściu, budynek stacji telefonów przy ul. Piusa XI. Był trzykrotnie ranny, mimo to dowodził swoimi oddziałami z noszy. 2 października 1944 r. został odznaczony Krzyżem Złotym Orderu Virtuti Militari IV klasy „za osobistą odwagę i wybitne dowodzenie Śródmieściem mimo ciężkiego zranienia”. Po upadku powstania trafił do obozu jenieckiego Fallingsbostel a następnie: Bergen-Belsen, Gross-Born, Sandbostel i do Lubeki. Po wyjściu z niewoli organizował pomoc dla Polaków w Niemczech. We wrześniu 1945 r. rozpoczął służbę w Sztapie II Korpusu we Włoszech. W 1946 r. przeniósł się do Londynu. Zmarł 13 czerwca 1964 r. Tuż przed śmiercią został awansowany na generała brygady.

Harc mistrz Aleksander Kamiński.
Fot. NN/ Muzeum Harcerstwa Chorzowski Łódzkiej ZHP

ALEKSANDER KAMIŃSKI ps. Kamyk

Urodził się 28 stycznia 1903 r. w Warszawie. Ojciec Jan był farmaceutą. Matka Petronela z d. Kaźmierczak pracowała fizycznie. Dzieciństwo i młodość spędził na Ukrainie. Gdy miał 8 lat zmarł mu ojciec. Od 12 roku życia pracował na utrzymanie rodziny. 2 czerwca 1918 r. w Humaniu złożył przyrzeczenie harcerskie, został następnie drużynowym i zastępcą komendanta hufca. Prześladowany przez bolszewików za działalność harcerską uciekł do Polski. W 1922 r. zdał maturę w Gimnazjum Kulwiecia w Warszawie. W roku następnym rozpoczął studia historyczne na Uniwersytecie Warszawskim. Ukończył je w 1928 r. i został nauczycielem historii, równocześnie pracował w ZHP i publikował w prasie młodzieżowej. W latach 30. kierował Wydziałem Zuchów i Wydziałem Mniejszościowym w Głównej Kwaterze Harcerzy. Dążył do integracji drużyn mniejszości narodowych z ZHP. Był twórcą nowatorskiej metody pracy z zuchami. We wrześniu 1939 r. został członkiem Komendy Pogotowia Harcerzy w Warszawie. Współtworzył konspirację harcerską, wszedł w skład Głównej Kwatery Szarych Szeregów. Od października 1939 r. działał w SZP, później w ZWZ-AK. Założyciel i redaktor „Biuletynu Informacyjnego” — najważniejszego pisma Polski Podziemnej. Na łamach „BI” pisał m.in. o tragicznym losie Żydów. W 1941 r. został szefem Biura Informacji i Propagandy Okręgu Stołecznego AK. W latach 1940-1944 kierował Organizacją Małego Sabotażu „Wawer”. Był autorem słynnych, wydanych konspiracyjnie książek: *Kamienie na szaniec* i *Wielka Gra*. Podczas Powstania Warszawskiego nadal redagował „Biuletyn Informacyjny”. Po wojnie Aleksander Kamiński pracował na Uniwersytecie Łódzkim w Katedrze Pedagogiki Społecznej, gdzie uzyskał stopień doktora. Działał na rzecz odbudowy harcerstwa. W 1949 r., jak większość przedwojennych instruktorów został usunięty z ZHP. Zwolniono go również z uczelni. Na fali odwilży październikowej, w grudniu 1956 r. został wybrany na przewodniczącego Rady Naczelnej odrodzonego ZHP. Funkcję tę pełnił przez dwa lata. Powrócił również do pracy naukowej na Uniwersytecie Łódzkim, gdzie w latach 1962–1974 kierował Katedrą Pedagogiki Społecznej. W marcu 1969 r. uzyskał tytuł profesora. Pozostawił po sobie książki, które weszły do kanonu literatury harcerskiej i pedagogicznej m.in.: *Antek Cwaniak*, *Książka wodza zuchów*, *Krąg rady*, *Andrzej Małkowski* oraz *Zośka* i *Parasol*. Zmarł 15 marca 1978 r. w Warszawie. W 1992 r. został pośmiertnie odznaczony medalem Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata.

Maria Wocalewska, Harcmistrzyni Rzeczypospolitej.
Fot. NN/Muzeum Harcerstwa Chorągwi Łódzkiej ZHP

MARIA WOCALSKA

Urodziła się w Łodzi 29 kwietnia 1885 r. Jej ojcem był Bolesław Wocalewski, znany łódzki nauczyciel i autor podręczników szkolnych. Miała czwórkę rodzeństwa. Maria jako najstarsza studiowała nauki przyrodnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Po powrocie do Łodzi poszła w ślady ojca i została nauczycielką. W zaborze rosyjskim prowadziła tajne nauczanie w kółkach samokształceniowych. Od 1912 r. związana z ruchem skautowym. W latach 1920–1923 była Naczelniczką Harcerek i przez wiele lat kierowniczką kursów harcerskich dla nauczycielek. W 1927 r. otrzymała stopień Harcmistrzyni Rzeczypospolitej. W czasie okupacji niemieckiej kierowała Domem Dziecka Rady Głównej Opiekuńczej w Skolimowie gdzie opiekowano się sierotami wojennymi. Była członkiem Naczelnictwa Szarych Szeregów i konspiracyjnej Komendy Pogotowia Harcerek. Podczas Powstania Warszawskiego znajdowała się w tymczasowej siedzibie KPH przy ul. 6 sierpnia. 4 sierpnia 1944 r. została wyprowadzona z budynku przez Niemców razem z siostrą Jadwigą i dwiema innymi instruktorkami. Zginęła 5 sierpnia w niewyjaśnionych okolicznościach, prawdopodobnie jako żywa tarcza dla niemieckich czołgów atakujących powstańczą barykadę na ul. Piusa XI (obecnie ul. Piękną).

Harcmistrzyni Jadwiga Wocalewska-Szletyńska.
Fot. NN/Muzeum Harcerstwa Chorągwi Łódzkiej ZHP

JADWIGA SZLETYŃSKA z d. WOCALSKA

Urodziła się 6 sierpnia 1895 r. w Łodzi i podobnie jak jej siostra Maria Wocalewska była harcerką. Przed I wojną światową należała do 1. Żeńskiej Drużyny Skautek im. Emilii Plater w Łodzi. Po wybuchu wojny w 1914 r. prowadziła kuchnię dla bezrobotnych i ich rodzin. W 1920 r. dowodziła Centralą Pogotowia Harcerek oraz dwiema czołówkami sanitarnymi dla frontu podczas wojny polsko-bolszewickiej. Wzięła udział w III Powstaniu Śląskim, w służbach pomocniczych. Jej mężem był hm. Stefan Szletyński, Komendant Chorągwi Łódzkiej Harcerzy; mieli czwórkę dzieci.

Stefan Szletyński został zamordowany w Katyniu. Jego żonę Niemcy wysiedlili z Łodzi wraz z dziećmi. Trafiła do Warszawy gdzie pracowała z siostrą Marią w bursie dla dziewcząt przy ul. 6 Sierpnia. Podczas powstania pełniła służbę przy Komendzie Pogotowia Harcerek. Jej dwoje dzieci Jerzy ps. Gryf i Zofia ps. Teresa były żołnierzami Armii Krajowej – w powstaniu walczyły na Żoliborzu i w Śródmieściu. Jadwiga wraz z siostrą zginęły prawdopodobnie 5 sierpnia 1944 r.

Irena Bredeł w mundurze Przysposobienia Wojskowego Kobiet.
Fot. NN/ Komisja Historii Kobiet w Walce o Niepodległość

IRENA BREDEŁ ps. Alina

Urodziła się 11 lutego 1917 r. w Wieluniu jako córka Ignacego i Bronisławy z d. Perlic. Ukończyła szkołę handlową w Łodzi. Działała w Przysposobieniu Wojskowym Kobiet, następnie została komendantką hufca szkolnego PWK nr 3 w Łodzi. Podczas kampanii polskiej w 1939 r. była sanitariuszką w Szpitalu Ujazdowskim w Warszawie. Po kapitulacji stolicy wróciła do Łodzi. Tu wstąpiła do SZP. W 1941 r. została odkomenderowana do służby w Komendzie Głównej ZWZ, została kurierką na trasie Kielce—Lublin. Służyła również jako instruktorka Wojskowej Służby Kobiet i dowódca patrolu doświadczalno-bojowego w Kobięcych Patrolach Minerskich Kedywu Okręgu AK Warszawa. We wrześniu 1943 r., w Michalinie pod Warszawą uczestniczyła w testach Biura Badań Technicznych nowego granatu przeciwpancernego. Zimą 1943-1944 testowała w tych samych lasach „filipinki”, granaty produkcji konspiracyjnej. 15 marca 1944 r. na ul. Miodowej przy ul. Kapitulnej wspólnie z Elżbietą Ostrowską „Justyną” wykonała wyrok śmierci na konfidencie Gestapo, Mieczysławie Damaraszkę. W powstaniu w stopniu podporucznika dowodziła patrolami minerek w Oddziale Osłony Wojskowych Zakładów Wydawniczych. Minerki popularnie w powstaniu nazywano „Bombami” stąd przydomek „Alina Bomba”. Poległa 2 sierpnia 1944 r. na pl. Napoleona podczas próby zatrzymania czołgu w czasie ataku powstańców na Poczta Główną. Została dwukrotnie odznaczona Krzyżem Walecznych.

Ks. Tadeusz Burzyński
Fot. NN/ Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie

KSIĄDZ TADEUSZ BURZYŃSKI

Urodził się 8 października 1914 r. w Chruślinie, pow. Łowicki, w rodzinie chłopskiej. Ukończył z wyróżnieniem gimnazjum w Łowiczu i w latach 1933–1938 studiował w Seminarium Duchownym w Łodzi. Święcenia kapłańskie przyjął 21 sierpnia 1938 r. z rąk biskupa łódzkiego Włodzimierza Jasińskiego. Po święceniach kontynuował studia teologiczne na Uniwersytecie Warszawskim, a później w konspiracji. W czasie wojny mieszkał w Pęcherach pod Warszawą i był kapłanem tamtejszych sióstr szarytek. Od lipca 1944 r. w zastępstwie ks. Jana Zieji był kapłanem sióstr urszulanek SJK w Warszawie. W pierwszym dniu powstania podczas walk z Niemcami na Powiślu ks. Burzyński towarzyszył patrolowi sanitarnemu czterech sióstr urszulanek z sakramentem chorych. Pomimo oznakowania sanitariuszki był pod stałym ostrzałem niemieckim. Podczas udzielania pomocy rannemu i pełnieniu posługi kapłańskiej patrol został obrzucony granatami na rogu ulic Gęstej i Browarnej. Ks. Burzyński został śmiertelnie ranny. Zmarł od ran 1 sierpnia w punkcie sanitarnym na terenie klasztoru sióstr urszulanek. Z całego patrolu przeżyła tylko siostra Janina Płaska. 27 sierpnia 1944 r. został odznaczony pośmiertnie Krzyżem Walecznych. Ks. Tadeusz Burzyński to jeden z dwóch łódzkich kandydatów na ołtarze w procesie beatyfikacyjnym 122 męczenników z czasów II wojny światowej.

Ojciec Tomasz Rostworowski po wyjściu z więzienia we Wronkach w 1956 r.
Fot. NN/ Archiwum Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Jezuitów w Warszawie

OJCIEC TOMASZ ROSTWOROWSKI ps. Marek

Urodził się 9 listopada 1904 r. w Warszawie w zubożalej rodzinie ziemiańskiej. Jego ojciec Karol był muzykiem i kompozytorem, matka Teresa z Fudakowskich zajmowała się domem. Tomasz od lat gimnazjalnych w Kijowie związał się z harcerstwem. Pasję tę kontynuował jako student Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Lubelskiego i równocześnie drużynowy 2. Lubelskiej Drużyny Harcerskiej a następnie komendant Chorągwi Lubelskiej ZHP. W 1923 r. wstąpił do Towarzystwa Jezusowego (SJ) i wyjechał na nowicjat do Francji i Belgii. Świecenia kapłańskie otrzymał w 1935 r. Studiował wówczas filozofię, teologię i muzykologię. W okresie międzywojennym był m.in. prefektem i nauczycielem w Gimnazjum św. Kazimierza w Wilnie. Podczas II wojny światowej mieszkał w Warszawie. Pracował w domach zakonnych na Mokotowie i Starym Mieście. Zaangażował się w tajne nauczanie, konspiracyjną działalność harcerską i pomoc Żydom. Pracował m.in. z dziećmi z marginesu społecznego.

W czasie Powstania Warszawskiego trafił do punktu sanitarnego na Rynku Starego Miasta. Służył także jako kapelan batalionów „Gustaw” i „Wigry”. Kiedy ewakuowano Starówkę pozostał z rannymi. Był świadkiem niemieckich zbrodni na jeńcach. Urałował go żołnierz niemiecki, który wypchnął go z kolumny więźniów do bramy zburzonej kamienicy. Duchowny przez miesiąc ukrywał się w ruinach miasta. Za udział w powstaniu został odznaczony Krzyżem Walecznych i pośmiertnie Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari V klasy (uważano, że zginął w powstaniu).

Po wojnie o. Rostworowski był duszpasterzem akademickim w kościele o.o. jezuitów przy ul. Sienkiewicza 60 w Łodzi. W 1950 r. został aresztowany i skazany na 12 lat za „działalność antypaństwową”. Uwolniony w 1956 r. został opiekunem młodzieży zakonnej w nowicjacie SJ w Kaliszu i duszpasterzem akademickim w Lublinie. W 1963 r. wyjechał do Włoch, by pracować w polskiej sekcji radia watykańskiego. Po kilku latach został jej kierownikiem. Zmarł w Łodzi 9 marca 1974 r.

Ludwik Zaunar, ksiądz kościoła ewangelicko-reformowanego.
Fot. NN/ Biblioteka Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Warszawie

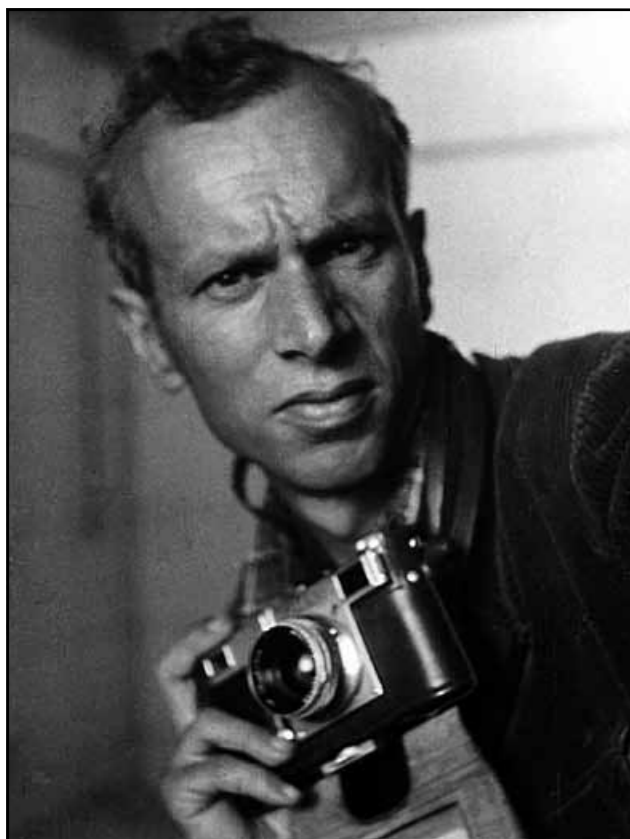
Maria Zaunar ps. Elżbieta, urodziła się 9 maja 1925 r. w Łodzi, studentka tajnego Konserwatorium Warszawskiego, sanitariuszka 12 kompanii batalionu AK Wojskowej Służby Ochrony Powstania „Dzik”. Zginęła pod gruzami Banku Polskiego 5 sierpnia 1944 r.

Fot. NN/ Biblioteka Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Warszawie

LUDWIK ZAUNAR

Urodził się 15 maja 1896 r. w Częstochowie w rodzinie kalwińskiej. Był synem Jana i Elżbiety z d. Hart. Uczęszczał do gimnazjum Towarzystwa Opieki Szkolnej gdzie zdał maturę w 1916 r. Studiował teologię na Uniwersytecie Warszawskim, potem w Bazylei i Strasburgu. Po ordynacji na księdza w 1922 r. objął urząd duszpasterza parafii ewangelicko-reformowanej w Łodzi. Tu w 1928 r. zainicjował budowę kościoła przy ul. Radwańskiej 37. Świątynia, budowana w trudnych warunkach kryzysu ekonomicznego, została konsekrowana w 1932 r. Ks. Zaunar ożenił się z Ireną Sander, z którą miał dwójkę dzieci, Marię i Jana. W 1936 r. został drugim proboszczem parafii warszawskiej kościoła przy ul. Leszno i naczelnym redaktorem pisma ewangelików reformowanych „Jednota”. W czasie okupacji niemieckiej działał w konspiracji m.in. wydawał fałszywe zaświadczenia urodzin Żydom i pomagał w ich ukrywaniu. Współpracował z Delegaturą Rządu na Kraj i organizował konspiracyjną Tymczasową Radę Ekumeniczną. Podczas Powstania Warszawskiego jego dzieci walczyły w szeregach AK. Córka Maria zginęła podczas bombardowania Śródmieścia. 12 sierpnia 1944 r. ks. Zaunar został wyprowadzony przez Niemców z kościoła na ul. Leszno wraz z żoną i ukrywającymi się tu ludźmi. Osoby niepolskiej narodowości zostały zwolnione. On nie przyznał się do czeskiego pochodzenia rodziców, co uratowałoby mu życie. Jego i żonę wywieziono do obozów koncentracyjnych: księdza do Dachau, Irenę Zaunar do Ravensbrück. Zmarł 21 lutego 1945 r. w baraku księży jako więzień nr 136837.

Autoportret Eugeniusza Hanemana, lata 60. XX w.
Ze zbiorów Jolanty Świerczewskiej

EUGENIUSZ HANEMAN

ps. Han

Urodził się 14 kwietnia 1917 r. w Warszawie. Ojciec Edmund był mechanikiem precyzyjnym na Uniwersytecie Warszawskim a matka Janina z d. Wanke nauczycielką. Od najmłodszych lat interesował się fotografią. Przed wojną uczył się w liceum fotograficznym przy ul. Konwiktorskiej w Warszawie, gdzie jego opiekunem był wybitny fotograf ekspresjonista Marian Dederko. W czasie okupacji pracował jako portrecista w kawiarni „Portret przy kawie” na ul. Foksal oraz w zakładzie fotograficznym „Van Dyck” w Alejach Jerozolimskich. W Powstaniu Warszawskim otrzymał zezwolenie Delegatury Rządu na Kraj na robienie zdjęć jako fotoreporter cywilny. Współpracował z Sylwestrem Braunem. Działał w Śródmieściu i na Powiślu. Jego zdjęcia były wykorzystywane przez dowództwo powstania w celach informacyjnych i propagandowych. Dziś współtworzą fotograficzną kronikę Powstania Warszawskiego. Po kapitulacji przeszedł przez obóz przejściowy w Pruszkowie, trafił do Krakowa, a potem do Ursusa, gdzie do końca wojny pracował jako fotograf. Po zajęciu Warszawy przez Armię Czerwoną w styczniu 1945 r. pojechał do miasta i wykonał cykl zdjęć zburzonej stolicy. W 1945 r. rozpoczął pracę w Wytwórni Filmowej Wojska Polskiego w Łodzi. W latach 1949–1953 był operatorem w łódzkiej Wytwórni Filmów Oświatowych. W 1958 r. ukończył Wydział Operatorski w Państwowej Wyższej Szkole Filmowej w Łodzi. Przez 52 lata do 2005 r. uczył sztuki fotografowania w macierzystej uczelni. Od 1947 r. jest członkiem Związku Polskich Artystów Fotografików, zdobywcą wielu nagród krajowych i zagranicznych, honorowym członkiem Łódzkiego Towarzystwa Fotograficznego. Zmarł 15 stycznia 2014 r.

Maria Michalska i Henryk Gołębiowski na spacerze, latem 1944 r. w Warszawie.

Ze zbiorów Marii i Henryka Gołębiowskich

Siostra Marii Gołębiowskiej Aleksandra Skowrońska z d. Michalska była w Powstaniu sanitariuszką. Należała do II batalionu szturmowego „Odwet” („Odwet II”) AK. Po wojnie pracowała naukowo w dziedzinie chemii, przede wszystkim w Centrum Badań Molekularnych i Makromolekularnych PAN. W 1988 r. uzyskała tytuł profesora.

Ze zbiorów Aleksandry Skowrońskiej.

MARIA I HENRYK GOŁĘBIOWSCY

Maria Gołębiowska urodziła się w Łodzi 10 sierpnia 1924 r. Jej ojciec Edward Michalski był kierownikiem w fabryce włókienniczej Scheibler&Grohmann, matka Lucyna z d. Jungowska była nauczycielką. Miała dwoje rodzeństwa: Aleksandrę i Jana. W 1939 r. Edward Michalski zmarł, a rodzina została wysiedlona z Łodzi. Zamieszkała w Warszawie. Tam Maria (wówczas jeszcze Michalska) zaliczyła cztery semestry medycyny na konspiracyjnym Uniwersytecie Ziemi Zachodnich. Wybuch powstania zastał ją z matką i przyszłą teściową na Woli. 5 sierpnia 1944 r. kobiety zostały wyprowadzone przez Niemców z piwnicy domu przy ul. Elektoralnej 1 i pognane ul. Wolską. Udało im się uciec z konwoju. Tego dnia, zwanego „czarną sobotą”, Niemcy wymordowali na Woli ponad 10 tys. osób. Maria przedostała się do Włoch pod Warszawą i tam w ośrodku zdrowia pomagała leczyć chore dzieci. Wyciągała też rannych warszawiaków z transportów do obozów koncentracyjnych.

W płonącej stolicy w szeregach AK walczyły jej rodzeństwo i narzeczony. Henryk Gołębiowski ps. Kaczor urodził 12 marca 1923 r. w Nowym Dworze Mazowieckim. Jego ojciec Henryk był oficerem zawodowym, matka Stanisława z d. Proczke opiekowała się domem. Podczas kampanii polskiej 1939 r. szesnastoletni Henryk przyłączył się do kompanii reflektorów przeciwlotniczych. 20 września dostał się do niewoli niemieckiej, zamknięto go w Stalagu VIII B Lamsdorf. Jako młodociany został zwolniony po kilku miesiącach i wrócił do Warszawy. Tu zdał tajną maturę i rozpoczął studia ekonomiczne w szkole Lipińskiego (dawna SGH). Ukończył także tajną podchorążówkę. W Powstaniu Warszawskim walczył na Mokotowie w kompanii K2 pułku „Baszta”; bronił m.in. placówek powstańczych na Koloni Wężyka oraz w rejonie ul. Puławskiej i Parku Dreszera. Z Warszawy został wywieziony do Stalagu XB w Sandbostel.

Po wojnie Maria i Henryk zawarli związek małżeński i zamieszkali w Łodzi. On został inżynierem papiernikiem, ona lekarzem pediatrą. Pracowała w Akademii Medycznej, w 1991 r. otrzymała tytuł profesora zwyczajnego. Jest założycielką Polskiego Towarzystwa Wakcynologii. W ostatnich latach brała czynny udział w społecznej akcji ratowania przed zamknięciem szpitala dziecięcego im. J. Korczaka w Łodzi. Za zasługi dla medycyny otrzymała medal Gloria Medicinae.

Profesor Stanisław Torokan-Popowski.
Ze zbiorów Marii Gołębiowskiej

STANISŁAW TOROKAN-POPOWSKI

Stanisław Torokan-Popowski urodził się 3 lipca 1894 r. w Żmeryncie na Podolu w rodzinie inteligentkiej. Uczęszczał do gimnazjum w Kijowie, tam również ukończył studia medyczne. W 1920 r. wziął udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Po wojnie został zatrudniony w Klinice Pediatrii w Warszawie gdzie pracował naukowo. W 1939 r. walczył w kampanii polskiej, wstąpił do SZP a później w ZWZ-AK. W latach 1940-1944 współpracował z Komitetem Porozumiewawczym Lekarzy Demokratów i Socjalistów, Radą Główną Opiekuńczą, uczył medycyny na tajnym Uniwersytecie Warszawskim i Uniwersytecie Ziemi Zachodnich, służył w wywiadzie wojskowym na Okęciu. Wspólnie ze Zgromadzeniem Sióstr Franciszkanek Rodziny Marii przy ul. Hożej w Warszawie pomagał w ratowaniu dzieci z Zamojszczyzny i dzieci żydowskich.

Wybuch powstania zaskoczył go w domu przy ul. Raszyńskiej 53. Tam dr Torokan-Popowski opatrywał rannych i udzielał pomocy medycznej. Po opanowaniu Ochoty przez oddziały RONA trafił razem z rodziną do obozu przejściowego na tzw. Zieleniaku w Warszawie, a później do Pruszkowa, skąd został wywieziony do pracy w kamieniołomach we Friedlandzie (Mieroszowie) pod Wałbrzychem. Dzięki pomocy niemieckiego lekarza udało mu się przeżyć.

Po wojnie 1 czerwca 1945 r. powierzono mu zadanie zorganizowania kliniki Pediatricznej na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Łódzkiego. Klinika powstała w budynku Szpitala Anny Marii (później Szpital im. Janusza Korczaka). Profesor Stanisław Popowski spędził w Łodzi ostatnie osiem lat swojego życia. W tym czasie stworzył tu naukową szkołę pediatrii — jedną z najlepszych w kraju. Otrzymał wraz z żoną Marią medal Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata. Zmarł w Łodzi 16 maja 1953 r.

Irena i Artur Berowie (od lewej) z kuzynką w ogródku domu Tadeusza i Jadwigi Kowalskich na Żoliborzu, lato 1944 r.
Ze zbiorów Małgorzaty Miecznikowskiej-Pisarskiej

ARTUR BER ps. Borowski

Urodził się 25 marca 1908 r. w Płocku w rodzinie księgowego Henryka Bera i Doroty z d. Wajnreich. W 1924 r. zdał maturę i podjął studia medyczno-weterynaryjne na Wydziale Przyrodniczym Uniwersytetu Warszawskiego. Podczas nauki praktykował w warszawskich szpitalach: Dzieciątka Jezus, Św. Zofii i na Czystym. Pracował także w Katedrze Bakteriologii Wydziału Weterynarii i w Zakładzie Histologii Wydziału Lekarskiego UW, prowadząc badania m.in. nad wpływem hormonów na leczenie choroby nowotworowej. W 1932 r. ożenił się z Ireną Makowską. We wrześniu 1939 r. został powołany do służby bakteriologicznej wojska polskiego. Dostał się do niewoli sowieckiej, później do niemieckiej. W 1940 r. trafił do getta warszawskiego, gdzie pracował w szpitalu na Czystym. Zgłosił się do pracy w szpitalu w gettcie w Płońsku koło Płocka. W czasie deportacji z Płońska do Auschwitz uciekł z transportu. Wrócił do Warszawy, gdzie ukrywał się wraz z żoną w domu sędziego Tadeusza Kowalskiego na Żoliborzu. Podczas przymusowego odosobnienia napisał podręczniki bakteriologii i histologii.

Po wybuchu Powstania Warszawskiego pracował wraz z żoną w szpitalu polowym nr 100 na Żoliborzu. Do kapitulacji powstania pomagał rannym i chorym. Ze zniszczonej Warszawy wyostał się do Krakowa a stamtąd do Lublina. Pełnił tu funkcję zastępcy profesora patologii ogólnej i eksperymentalnej na Wydziale Lekarsko-Weterynaryjnym Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. W końcu 1945 r. został powołany na stanowisko profesora kontraktowego Wydziału Lekarskiego i Stomatologicznego Uniwersytetu Łódzkiego w Katedrze Endokrynologii. Do 1957 r. współtworzył łódzką Akademię Medyczną. Jego żona Irena również ukończyła studia medyczne i pracowała jako stomatolog. Prof. Ber był członkiem wielu polskich i zagranicznych towarzystw medycznych, stworzył pismo naukowe „Endokrynologia Polska”, w jego dorobku znajduje się ponad 200 publikacji naukowych oraz kilka podręczników i monografii. W 1959 r. wyemigrował do Izraela razem z żoną i dwójką dzieci. Zmarł 9 marca 1977 r. w Tel Awiwie.

Profesor Anna Margolis, matka Aliny Margolis-Edelma
Ze zbiorów Marii Gołębiowskiej

ANNA MARGOLIS

Urodziła się w 1892 r. w Warszawie w rodzinie żydowskiego kupca Karola Marksona i Rebeki z d. Cukierzys. Ukończyła medycynę na Uniwersytecie w Bonn. Pracowała jako lekarz pediatra w Szpitalu Anny Marii (dziś im. Korczaka) w Łodzi. Wyszła za mąż za lekarza Aleksandra Margolisa. Po wybuchu II wojny światowej trafiła wraz z dziećmi do warszawskiego getta. Pracowała jako lekarz na oddziale gruźliczym w Szpitalu Dziecięcym im. Bersohnów i Baumanów a później na Lesznie. Uciekła z getta w lutym 1943 r. po zlikwidowaniu przez Niemców ostatniego szpitala dziecięcego na Umschlagplatzu. Ukrywała się i brała udział w akcji pomocy medycznej Żydom. W pierwszych dniach Powstania Warszawskiego trafiła do obozu przejściowego w Pruszkowie. Pracowała tam jako pielęgniarka „Siostra Anna”. Pomagała m.in. w uciezkach z obozu. Przeżyła wojnę i razem z córką wróciła do Łodzi. W 1946 r. powierzono Annie Margolis organizację Sanatorium Przeciwgruźliczego dla Dzieci w Łągiwnikach pod Łodzią. Tu pracowała do emerytury w 1963 r. Uzyskała tytuł profesora. Zmarła 10 czerwca 1987 r. w Łodzi.

Doktor Alina Margolis-Edelman
Ze zbiorów Marii Gołębiowskiej

ALINA MARGOLIS-EDELMAN

Urodziła się 18 kwietnia 1922 r. w Łodzi w rodzinie lekarzy: ojciec Aleksander był dyrektorem Szpitala Miejskiego w Radogoszczu i działaczem społecznym, matka Anna z d. Markson lekarzem pediatrą. Z rodzicami Aliny przyjaźnił się autor elementarza Marian Falski; pierwowzorem Ali i Olka byli Alina i jej brat Jan. W październiku 1939 r. dr Aleksander Margolis został aresztowany i zamordowany przez gestapo. Alina z matką i bratem uciekli do Warszawy. Tu trafili do getta. Alina została uczennicą w Żydowskiej Szkole Pielęgniarek, pracowała w szpitalu na Lesznie i na Stawkach. Margolisowie uciekli z getta przed jego likwidacją.

Podczas Powstania Warszawskiego Alina była pielęgniarką w szpitalach przy ul. Miodowej (Stare Miasto), Moniuszki i Mokotowskiej w oddziale „Bakcyli” Sanitariatu Okręgu Warszawskiego AK. Po zajęciu przez Niemców Starówki przeszła z lżej rannymi kanałami do Śródmieścia. Za pomoc rannym pod ostrzałem niemieckim została odznaczona Krzyżem Walecznych.

Po wojnie rodzina Margolisów powróciła do Łodzi. Alina została lekarzem pediatrą m.in. w II Klinice Pediatrycznej w Łodzi. Opiekowała się dziećmi chorymi na cukrzycę, zorganizowała także poradnię dla dzieci z chorobami nerek oraz ośrodek leczenia cukrzycy dziecięcej w Rabce. Wyszła za mąż za Marka Edelmana, jednego z dowódców Powstania w Getcie Warszawskim. W 1968 r. po akcji antyinteligencyjnej i antysemitkiej wyjechała wraz z dziećmi do Francji. Tam działała w organizacji Lekarze bez Granic i Lekarze Świata. Ratowała ofiary wojen: na morzu Południowochińskim, w Salwadorze, Czadzie, Afganistanie oraz Bośni i Hercegowinie. Założyła francusko-polskie stowarzyszenie Pomoc Chorym w Polsce. Po wprowadzeniu w Polsce stanu wojennego organizowała pomoc dla opozycji demokratycznej. W 1991 r. założyła Fundację Dzieci Niczyje. Zmarła w Paryżu 23 marca 2008 r.

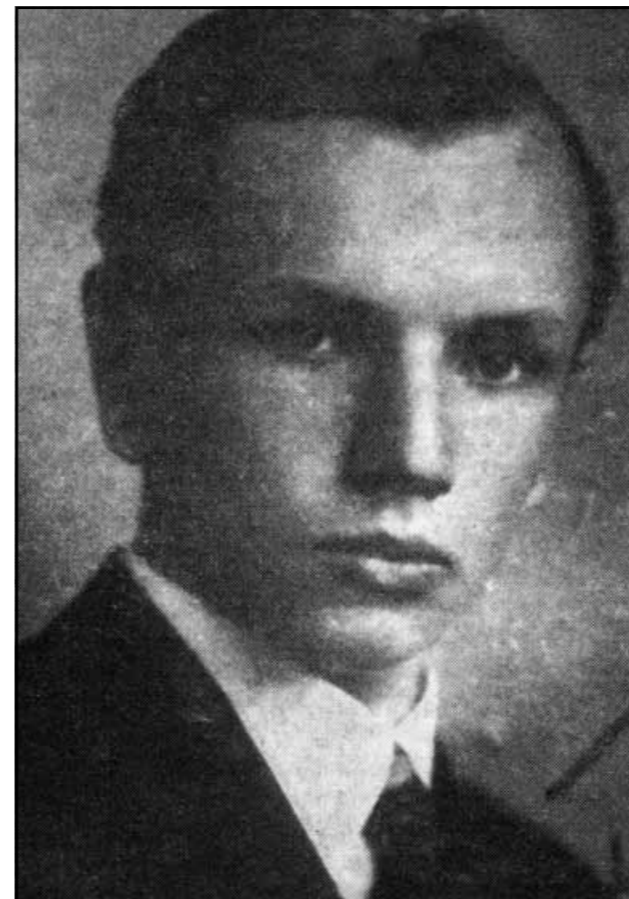

Marek Edelman podczas odsłonięcia pomnika bojowników „Bundu” na cmentarzu żydowskim w Warszawie — 1947 r.
Fot. NN/ Żydowski Instytut Historyczny

MAREK EDELMAN ps. Marek

Urodził się 1 stycznia 1919 r. w Homlu. Od młodych lat działał w Powszechnym Żydowskim Związku Robotniczym „Bund”. Podczas II wojny światowej znalazł się w gettcie warszawskim, gdzie został członkiem dowództwa Żydowskiej Organizacji Bojowej (ŻOB). W kwietniu-maju 1943 r. walczył w Powstaniu w Getcie i po śmierci Mordechaja Anielewicza został jego ostatnim dowódcą. Z płonącej dzielnicy żydowskiej wyszedł kanałami z kilkudziesięcioma towarzyszami broni. Przez kilka miesięcy ukrywał się w domu przy ul. Leszno 18. Walczył w Powstaniu Warszawskim w szeregach Armii Ludowej w drużynie ŻOB na Starym Mieście pod dowództwem Iczhaka Cukiermana ps. Antek. W tym czasie w szeregach AK i AL walczyło ponad 1000 Żydów. Drużyna ŻOB wslawiła się obroną barykady na ul. Rybaki i w walkach o „Czerwony Dom” przy ul. Bugaj. Poległa tam połowa oddziału. 29 sierpnia bojowcy przedostali się kanałami na Żoliborz. Po kapitulacji powstania nie złożyli broni i ukrywali się w zrujnowanym mieście. Niemcy odkryli i zabili część żołnierzy tej drużyny. Marka Edelmana wywiozła z Warszawy jego późniejsza żona Alina Margolis, obandażowanego i na noszach.

Po wojnie Edelman związał się z Łodzią. Tu skończył studia medyczne i pracował jako kardiolog w łódzkich szpitalach, tu założył rodzinę. W 1968 r. jego żona z dziećmi wyjechała za granicę, a on pozostał w Łodzi i kontynuował pracę zawodową. W 1975 r. podpisał *List 101 intelektualistów* przeciw zmianom w konstytucji PRL: gwarantującym monopol władzy PZPR i sojusz ze Związkiem Sowieckim. Od 1976 r. był związany z Komitetem Obrony Robotników. W 1980 r. został wybrany do Zarządu Regionu Ziemi Łódzkiej NSZZ „Solidarność”. Internowany w stanie wojennym, po opuszczeniu więzienia organizował pomoc dla internowanych i uwięzionych. Zaangażował się również w działalność podziemnej „Solidarności”. W 1989 r. uczestniczył w obradach Okrągłego Stołu. W 1998 r. został odznaczony Orderem Orła Białego. Zmarł 2 października 2009 r. w Warszawie.

Mieczysław Milbrandt
Fot. z książki: *Portrety uczonych polskich*, Kraków 1974.

MIECZYŚLAW MILBRANDT

Urodził się 2 lutego 1915 r. w Łodzi w rodzinie robotniczej. Po zdaniu matury przyjechał do Warszawy. Pozbawiony pomocy finansowej ze strony rodziny znalazł się w skrajnej biedzie. Mimo to wstąpił w 1934 r. na Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie jego wybitne zdolności filozoficzne docenił profesor Władysław Tatarkiewicz. W 1938 r. został asystentem w Katedrze Filozofii. Przed wojną publikował artykuły filozoficzne w pismach: „Pion”, „Naród i Państwo”, „Prosto z mostu”, „Polska Zbrojna”. Interesował się filozofią Kierkegaarda i Heideggera. W tematach badawczych podejmował problemy: zagadkowości i niezrozumiałości świata, roli marzenia w życiu, potrzeby odwagi do szczęścia. Podczas okupacji niemieckiej pełnił funkcję asystenta tajnego uniwersytetu. Wykładał propedeutykę filozofii na kompletach Uniwersytetu Ziemi Zachodnich. Podczas powstania 8 sierpnia 1944 r. wziął udział w szturmie na Sejm gdzie stracił nogę. Zmarł następnego dnia w wyniku odniesionych ran w szpitalu polowym przy ul. Mokotowskiej. Po wojnie pochowano go w zbiorowej mogile powstańczej na Cmentarzu Powstańców Warszawy na Woli.

Maria Pawłowska w Kotle Gąsiennicowym w Tatrach.
Ze zbiorów rodziny Turowskich

MARIA TUROWSKA z d. PAWŁOWSKA ps. Myszka

Urodziła się 16 marca 1929 r. w Brześciu Kujawskim. Rodzice Władysław Pawłowski i Pelagia z d. Pańka byli właścicielami młyna. Maria miała dwie starsze siostry Basię i Halinę. Jesienią 1940 r. rodzina Pawłowskich została wysiedlona z Brześcia Kujawskiego do Generalnego Gubernatorstwa. Po kilku tygodniach dotarli do Warszawy. Tam rodzice wysłali swoje dwie młodsze córki do szkoły siostr Goldman. Obie wstąpiły do Szarych Szeregów. Marysia została łączniczką; przносиła meldunki i urzędzenia telefoniczne. 1 sierpnia o 17.00 znalazła się na ul. Brackiej, wykonując kolejne zadanie. Chora matka ze siostrą zostały na Mokotowie. Maria Pawłowska była już wtedy w połowie sieroty — ojciec zmarł w czerwcu 1944 r. Dostała wówczas przydział do Poczty Harcerskiej. Przez całe powstanie pełniła służbę w Śródmieściu pod komendą ppor. hm. Przemysława Góreckiego ps. Kuropatwa. Jej siostry również walczyły. Basia, po śmierci matki pod gruzami domu, została łączniczką, Halina była sanitariuszką w oddziale AK na ul. Pięknej. Po upadku powstania, robotnicy przymusowi zatrudnieni przy budowie okopów w okolicach Dworca Zachodniego wyprowadzili Marię z Warszawy. Po wielu dramatycznych przeżyciach dotarła do Zakopanego. Tam doczekała końca wojny. Siostry Marii też przeżyły powstanie.

Maria zdała maturę w 1948 r. w Gimnazjum im. Oswalda Balzera, była drużynową szkolnej drużyny harcerskiej i reprezentantką Zakopanego w pływaniu i siatkówce. W latach 1948-1952 studiowała chemię na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Łódzkiego, została asystentem w Instytucie Chemii. W 1962 r. obroniła doktorat w Katedrze Chemii Nieorganicznej, w 1972 r. uzyskała tytuł doktora habilitowanego. W 1990 r. została profesorem UŁ.

Profesor Aleksander Swieżawski
Ze zbiorów Elżbiety Swieżawskiej

ALEKSANDER SWIĘŻAWSKI

Urodził się 3 stycznia 1924 r. we Lwowie w rodzinie ziemiańskiej jako syn Tomasza i Marii z Kościelskich. Jego krewnym był znany filozof Stefan Swieżawski. W latach 1939—1944 Aleksander mieszkał w Łykoszynie pow. Hrubieszowski. Tam w 1942 r. wstąpił do AK i walczył w szeregach 9. Pułku Piechoty AK Ziemi Zamojskiej. W 1944 r. po dekonspiracji uciekł do Warszawy. Podczas powstania walczył na Żoliborzu w plutonie łączności. 30 września 1944 r. został wzięty do niewoli niemieckiej — skierowano go do Stalagu IIA Neubrandenburg. Pracował przymusowo w cukrowni w Stavenhagen, potem przy robotach ziemnych w Rostocku. Po wyzwoleniu 2 maja 1945 r. przedostał się do brytyjskiej strefy okupacyjnej w pobliżu Lubeki. Stamtąd trafił do II Korpusu we Włoszech. W 1947 r. wrócił do Polski. Ukończył filozofię i historię na Uniwersytecie Łódzkim. W latach 1957-1980 pracował jako asystent, później adiunkt w Instytucie Historii UŁ. Specjalizował się w historii wieków średnich i naukach pomocniczych historii. W 1980 r. przeniósł się do Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. W latach 1983-1987 był kierownikiem Zakładu Historii Kultury Polskiej i dziekanem Wydziału Humanistyczno-Pedagogicznego, później współtwórcą Instytutu Historii w Akademii im. Jana Długosza. W 1995 r. otrzymał tytuł profesora zwyczajnego. Jego dorobek to ponad sto publikacji i monografii. Zmarł 14 lutego 2013 r. w Łodzi.

Kazimiera Jakubiec z synami — od prawej: Tadeusz, Jerzy, Andrzej, Łódź 1948 r.

Ze zbiorów Krzysztofa Jakubca

RODZINA JAKUBCÓW

Józef Jakubiec urodził się w 1888 r. Był mistrzem szewskim, jego dewiza brzmiała „Chcesz w mazurze ciąć hołubca — kup lakierki u Jakubca!”. W przedwojennej Łodzi był Starszym Cechu Rzemiosł Skórzanych i prezesem Spółdzielni „Skóra”. Ożenił się Kazimierą z d. Miazek, z którą miał trzech synów: Tadeusza (ur. w 1919 r.), Jerzego (ur. w 1921 r.) i Andrzeja (ur. w 1926 r.). W 1939 r. Niemcy wysiedlili rodzinę Jakubców z Łodzi. Zamieszkali w Warszawie przy ul. Elektoralnej 14. Starsi synowie Tadeusz i Jerzy wstąpili do ZWZ-AK w 1941 r., najmłodszy Andrzej w 1942 r.

W Powstaniu Warszawskim Tadeusz Jakubiec ps. Judym był dowódcą 3. Kompanii Wojskowej Służby Ochrony Powstania w Pułku AK „Baszta”, Jerzy ps. Jurek był jego podkomendnym. Obaj walczyli na Mokotowie. „Judym” odznaczony został na polu walki Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari V klasy i Krzyżem Walecznych. „Jurek” za udział w walkach o szpital s.s. Elżbietanek otrzymał Krzyż Walecznych. Najmłodszy syn Andrzej ps. Rymwid był członkiem Oddziału Specjalnego „Kolegium A” Kierownictwa Dywersji Komendy Głównej AK na Stawkach, potem na Woli w ochronie „Radosława”, na Starym Mieście i w Śródmieściu.

Matka Kazimiera przez pierwsze tygodnie powstania utrzymywała skrzynkę kontaktową i magazyn broni w swoim mieszkaniu oraz prowadziła nasłuch Radia Londyn. Ojciec Józef opiekował się 90-letnim teściem. Niemcy wypędzili ich z domu na Woli i zmusili do wykopania zbiorowego grobu. Uratował ich atak powstańców.

Rodzina Jakubców przeżyła powstanie: rodzice trafili do Pruszkowa, synowie do obozów jenieckich w Jacobstal i Sandbostel. Andrzej i Jerzy uciekli z niewoli. Wszyscy odnaleźli się w Łodzi. Najstarszy syn Tadeusz zmarł na gruźlicę w 1948 r. w wieku 29 lat. Józef dożył 87 lat, a jego żona Kazimiera 100 lat. Młodszy synowie Jerzy i Andrzej ukończyli studia ekonomiczne w Akademii Handlowej w Poznaniu. Jerzy po studiach pracował m. in. w Zjednoczeniu Przemysłu Skórzanego w Łodzi, zmarł w 1987 r. Najmłodszy z braci Andrzej umknął przed represjami stalinowskimi za granicę. Mieszka w Kalifornii.

Rodzina Kowalskich przed drzwiami swojego domu przy ul. Karpińskiego 10 na Żoliborzu w Warszawie. Od lewej stoją Hania, Stach, Jadwiga i Tadeusz Kowalscy.

Ze zbiorów M. Małgorzaty Miecznikowskiej-Pisarskiej

RODZINA KOWALSKICH

Tadeusz Kowalski urodził się 24 listopada 1896 r. w Tołuszczowie k. Lwowa w rodzinie urzędniczej, a jego żona Jadwiga z d. Stephanus pochodząca z Łodzi urodziła się 26 maja 1898 r. w rodzinie drobnych przemysłowców. Mieszkała w Warszawie w niewielkim domu na Żoliborzu, mieli dwójkę dzieci: Stasia i Hanię.

W 1914 r. Tadeusz Kowalski zdał maturę w gimnazjum jezuickim w Chyrowie i rozpoczął studia prawnicze w Wiedniu. Podczas I wojny światowej walczył na froncie wschodnim, gdzie trafił do niewoli rosyjskiej. Po wybuchu rewolucji w Rosji wrócił do domu. W grudniu 1918 r. walczył z Ukraińcami we Lwowie m. in. na Górze Straceń. W 1920 r. wziął udział w wyprawie kijowskiej skąd wrócił ciężko chory. Po długotrwałej rekonwalescencji ukończył studia prawnicze w Poznaniu i został sędzią. W momencie wybuchu II wojny światowej był sędzią Sądu Najwyższego. Podczas okupacji Tadeusz Kowalski (ps. Szary, Dobrowolski) współpracował z Delegaturą Rządu na Kraj. W swoim domu ukrywał troje Żydów, m.in. Irenę i Artura Berów.

Gdy wybuchło powstanie rodzina Kowalskich została rozdzielona. Tadeusz pełnił funkcję starosty powstańczego na Starówce m.in. kontrolował transport kanałami do Śródmieścia. Jadwiga z dziećmi została na Żoliborzu, pomagała w kuchni żoliborskiego szpitala polowego. Po zburzeniu domu schroniła się w fortach żoliborskich. 30 września 1944 r. Część rodziny Kowalskich trafiła do obozu przejściowego w Pruszkowie, stamtąd wywieziono ich do Słomnik pod Krakowem.

Tadeusz Kowalski po upadku Starego Miasta przedostał się kanałami do Śródmieścia. Został ranny w nogi. Wyszedł z Warszawy po kapitulacji powstania z ludnością cywilną. Po wojnie rodzina przeniosła się do Łodzi. Tadeusz Kowalski nie wrócił do zawodu sędziego, pracował jako tłumacz w różnych instytucjach. Zmarł 14 listopada 1961 r., jego żona Jadwiga zmarła 2 grudnia 1991 r. Syn Stanisław ukończył Politechnikę Łódzką i został inżynierem. Zmarł 27 sierpnia 2013 r. Mała Hania dorosła i została harcerką. Była dwukrotnie aresztowana: w 1952 r. za przynależność do nielegalnej organizacji młodzieżowej, w 1956 r. za akcję ulotkową o pomocy dla walczących Węgrów. W grudniu tego roku wzięła udział w Zjeździe Łódzkim, który doprowadził do odbudowy ZHP. Swoje życie poświęciła harcerstwu, uzyskała stopień harcmistrza. Zmarła 13 marca 2005 r.

Barbara Nazdrowicz, uczennica Szkoły Cecylii Plater-Zyberkówny w Warszawie.

Ze zbiorów Julitty Marii Nazdrowicz-Woodley

BARBARA NAZDROWICZ

ps. Wiewiórka

Urodziła się 28 lipca 1929 r. w Łodzi. Jej rodzice Marian i Helena z d. Krupecka byli właścicielami sklepu myśliwskiego przy ul. Piotrkowskiej 11. Uczyła się w prywatnej Szkole Powszechnej i Gimnazjum Heleny Miklaszewskiej. W 1937 r. została harcerką 20. Łódzkiej Drużyny Harcererek im. Jadwigi Tejszerskiej. We wrześniu 1939 r. ojciec Basi Nazdrowicz przekazał broń ze swojego sklepu polskiemu wojsku. Po zajęciu Łodzi przez Niemców rodzina musiała uciekać z miasta. Po kilkuletniej tułaczce na terenie Generalnego Gubernatorstwa Nazdrowiczowie zamieszkali w Warszawie przy ul. Lwowskiej 1. Basia uczyła się na tajnych kompletach w Szkole Cecylii Plater-Zyberkówny i wstąpiła do Szarych Szeregów — 6. Warszawskiej Drużyny Harcererek im. Królowej Jadwigi. Brała udział w „Małym Sabotażu” i akcji „Patronat” Rady Głównej Opiekuńczej, polegającej na pomocy więźniom i rodzinom poległych oficerów i żołnierzy. W Powstaniu Warszawskim zgłosiła się do batalionu pancernego „Golski” 4. kompanii „Odwet”, który bronił barykady tuż przy jej domu, niedaleko Politechniki Warszawskiej. Walczyła w Śródmieściu i na Ochocie jako łączniczka — poległa 19 września 1944 r. odłamka, w bramie domu przy ul. Noakowskiego 4. Tego dnia zginęła pod gruzami większość osób z jej oddziału.

Rodzice Basi przeżyli wojnę i wrócili do Łodzi, szczątki córki pochowali na Starym Cmentarzu przy ul. Ogrodowej. Pamięć o Basi rodzina uczciła pomnikiem z metalowym medalionem przedstawiającym dziewczynę z warkoczem, w harcerskim mundurze z lilijką. Było to jedyne publiczne miejsce w Łodzi, w którym umieszczono napis „Powstanie Warszawskie”. Przez kilkadziesiąt lat w dniu Wszystkich Świętych łodzianie zapalali tu znicze jako symbol pamięci o żołnierzach-powstańcach. Nagrobek był także wielokrotnie dewastowany przez „nieznanych sprawców”. W 1956 r., gdy odradzało się harcerstwo, trzy łódzkie drużyny przyjęły imię Barbary Nazdrowicz.

Wiktor Matulewicz, fotografia paszportowa — lata 70.

Fot. NN/ Archiwum Instytutu Pamięi Narodowej w Łodzi

Bolesław Matulewicz ps. Virtus

Ze zbiorów Ewy Dudek

WIKTOR MATULEWICZ

ps. Luxor

Urodził się 14 marca 1920 r. w Końskich, ale większość życia spędził w Łodzi, gdzie jego ojciec Kazimierz został komisarzem policji państwowej; matka Helena z d. Bąkowska zajmowała się dziećmi. Miał o trzy lata młodszego brata Bolesława (ur. 9 listopada 1923 r. w Wilnie). W 1932 r. Wiktor wstąpił do harcerstwa, przed samą wojną zrobił maturę. We wrześniu 1939 r. jego ojciec ewakuował się z urzędami państwowymi na wschód, dostał się do niewoli sowieckiej, trafił do obozu w Ostaszku i został zamordowany w Kalininie (Twerze) w 1940 r. W tym samym roku Wiktor został wywieziony z Łodzi na roboty przymusowe do Królewca. Spędził tam 13 miesięcy przy budowie schronów dla okrętów Kriegsmarine. Z robót uciekł do rodzinnego miasta, tu ukrywał się razem z bratem, którego poszukiwało gestapo za działalność konspiracyjną. Obaj przedostali się do Warszawy i wstąpili do Szarych Szeregów. Początkowo byli aktywni w Organizacji Małego Sabotażu „Wawer”, następnie trafili do Grup Szturmowych i Oddziału Specjalnego „Jerzy” Kierownictwa Dywersji (Kedyw) AK. 26 kwietnia 1944 r. Wiktor i Bolesław wzięli udział w Akcji „Sonderwagen” — rozbitcia specjalnego wagonu tramwajowego z niemieckimi kontrolerami i gestapowcami. W Powstaniu Warszawskim znaleźli się w 2. plutonie 1. kompanii „Maciek”, Batalionu „Zośka” i walczyli na Woli oraz Starym Mieście. Bolesław Matulewicz „Virtus”, poległ 22 sierpnia podczas natarcia na Dworzec Gdański; został odznaczony Krzyżem Walecznych. Po śmierci brata „Luxor” bronił z oddziałem Czerniakowa i Mokotowa. Po wojnie mieszkał i pracował w Łodzi. Od lat 80. poświęcał cały wolny czas na spotkania z młodzieżą upowszechniając wiedzę o Powstaniu Warszawskim. Zmarł 31 stycznia 2011 r.